

Η έξοδος από την κρίση και η προσαρμογή παραδοσιακών παραγωγικών συστημάτων στις νέες συνθήκες της οικονομίας

Απόστολος Π. ΠΑΠΑΔΟΥΛΗΣ

Εισαγωγή

Κυρίως από τα μέσα της δεκαετίας του '70 οι περισσότερες χώρες του ΟΟΣΑ και ο ΟΟΣΑ ως σύνολο έχουν να επιδείξουν μία τάση αποβιομηχάνισης. Με τον όρο αποβιομηχάνιση, συνήθως νοείται μία τάση μείωσης της απόλυτης ή σχετικής σημασίας της μεταποίησης σε όρους κάποιου δείκτη, συνήθως προστιθέμενη αξία, παραγωγή, απασχόληση κλπ. Στην Ελλάδα η τάση αποβιομηχάνισης υπήρξε έντονη. Σύμφωνα με στοιχεία του World Development Reports, η βιομηχανική απασχόληση ως ποσοστό στην συνολική απασχόληση μειώθηκε από το υψηλότερο σημείο του 29% το 1980, στο 24,2%. Το μερίδιο της προστιθέμενης αξίας της μεταποίησης στο εθνικό προϊόν μειώθηκε από 20% περίπου στα μέσα της δεκαετίας του 1970, σε περίπου 14% σήμερα. (Πιτέλης 1997, Παπαδούλης Απ. 2000).

Κατά τον Best (1990), για το φαινόμενο της αποβιομηχάνισης

θα πρέπει να διερευνηθεί και να αντιμετωπιστεί το βαθύτερο πρόβλημα της παραγωγικής ικανότητας. Το κυρίαρχο σύγχρονο φαινόμενο είναι η ανάδυση του νέου ανταγωνισμού, ο οποίος στηρίζεται σε νέες αρχές οργάνωσης της παραγωγής και της επιχείρησης στην βιομηχανία. Ειδικότερα, ο νέος ανταγωνισμός διακρίνεται από τον παλαιό – που στηρίχτηκε στις αρχές της μαζικής παραγωγής των Ford και Taylor – σε τέσσερις διαστάσεις. Και συγκεκριμένα: στην οργάνωση της επιχείρησης, στις μορφές συντονισμού στις διάφορες φάσεις της παραγωγικής αλυσίδας, στην οργάνωση του κλάδου και στους τύπους βιομηχανικής πολιτικής.

Ο νέος ανταγωνισμός απαιτεί στρατηγικές δράσεις και στις τέσσερις διαστάσεις και χαρακτηρίζεται από δραστηριότητες διαμόρφωσης της αγοράς, σε αντιδιαστολή με την απλή

Απόστολος Παπαδούλης, Διδάκτωρ του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

αντίδραση στις εξελίξεις της αγοράς. Η εμφάνιση του νέου ανταγωνισμού ασκεί πιέσεις σε όλες τις επιχειρήσεις για να αναδιοργανωθούν με βάση τις νέες αρχές παραγωγής (Καλογήρου 1998, Best 1990).

Το παλαιό, ο φορντισμός, δεν αποτελεί, απλώς, ένα στάδιο της διαδικασίας παραγωγής, που διαδέχθηκε την μανουφακτούρα, την σύγχρονη βιομηχανία και τον τείλορισμό. Είναι ένα τεχνολογικό μοντέλο, ένα μοντέλο συσσώρευσης (regime of accumulation) και ένας τρόπος ρύθμισης (mode of regulation) (Λαμπρινιδής, 1992, Παπαδούλης, 1997). Η λειτουργία αυτού του συστήματος, σε παγκόσμιο επίπεδο, βασίζεται σε οικονομίες κλίμακας, σε παρεμβάσεις καθετοποίησης της παραγωγής, σε μεγάλες γραμμές παραγωγής τυποποιημένων προϊόντων και σε μεγάλες και σταθερές αγορές. Το συγκεκριμένο σύστημα υποστηρίζεται μέσω κεϋνσιανών, οικονομικο-κοινωνικών πολιτικών, ώστε να καθίσταται δυνατή η διατήρηση και η ρύθμιση του επιπέδου συνολικής ζήτησης, και μέσω μεγάλων εργατικών συνδικάτων, που διαπραγματεύονται τα επίπεδα αμοιβών, έναντι της διατήρησης της εργασιακής ειρήνης στους χώρους εργασίας (Lipietz 1987, Storper & Scott 1988, Petrakos 1994, Παπαδούλης 1997). Η κρίση στο φορντικό μοντέλο εμφανίζεται με κορεσμό των αγορών για κάποια προϊόντα, με μεταβαλλόμενες τόσο σε ποιοτικό όσο και σε ποσοτικό επίπεδο τάσεις στην ζήτηση των περισσότερων προϊόντων, με αύξηση της ανεργίας στις βιομηχανικές οικονομίες, με ένταση στον ανταγωνισμό από τις νεοανερχόμενες βιομηχανικές χώρες και, τέλος, με σημαντική μείωση της παραγωγικότητας σε μία σειρά κλάδους – κλειδιά, που είχαν λειτουργήσει σαν ατμομηχανές στην μεταπολεμική μεγέθυνση. Ο συνδυασμός της μείωσης της παραγωγικότητας και των κοινωνικών εντάσεων ερμηνεύεται συχνά ως ένδειξη πως το φορντικό μοντέλο εξάντλησε τόσο τις τεχνικές / τεχνολογικές όσο και τις κοινωνικές δυνατότητές του (Perez 1985, Λυμπεράκη 1992, Παπαδούλης 1997). Η κρίση και η αναδιάρθρωση, που αυτή τροφοδοτεί έχουν επιφέρει σημαντικές αλλαγές σε τρία

πεδία : (α). Στις αγορές και την κατανάλωση (αποτελμάτωση και ευμετάβλητες τάσεις στην ζήτηση, σπάσιμο της μαζικής αγοράς). (β). Στην ίδια την παραγωγική διαδικασία (αλλαγές στην τεχνολογία και στις διαδικασίες παραγωγής). Και τέλος, (γ) στο διεθνές επίπεδο, με το μπλοκάρισμα και την κρίση της υπερεθνικής (κεϋνσιανής έμπνευσης) οικονομικής ρύθμισης και την εξάπλωση του μονεταρισμού (Murray 1987, Λυμπεράκη 1992, Παπαδούλης 1997).

Η διαρκής υποχώρηση του φορντικού μοντέλου οργάνωσης, ως συνέπεια της κρίσης του καπιταλιστικού συστήματος, ώθησε στην αναζήτηση νέων εναλλακτικών παραγωγικών σχημάτων, που αφενός έχουν την δυνατότητα να απαντούν στις νέες καταναλωτικές συνήθειες και πρότυπα της αγοράς και αφετέρου θα έχει την δυνατότητα της απορρόφησης των κραδασμών από τις κοινωνικές εντάσεις, που προέρχονται από την παρατεταμένη παρουσία του στασιμοπληθωρισμού και την άμβλυνση του κράτους πρόνοιας. Αν τα αδιέξοδα, η απορύθμιση και οι ανελαστικότητες αποτελούν τα βασικά προβλήματα που αντιμετωπίζει σήμερα το καπιταλιστικό σύστημα, το ίδιο αυτό σύστημα, μέσα από ποικίλους και συχνά αντιφατικούς πειραματισμούς, εισάγει κάποια νέα ποιοτικά στοιχεία, που οδηγούν σε νέους τύπους παραγωγικής διάρθρωσης, που σηματοδοτούν την μετα-φορντική περίοδο. Αυτά είναι:

Η έμφαση στον σχεδιασμό των προϊόντων.

Η σταθερή και μόνιμη καινοτομία προϊόντων και μεθόδων παραγωγής.

Η εφαρμογή συστήματος διανομής 'τελευταίας στιγμής' (Just-in-Time).

Η αποκέντρωση της παραγωγής με εμφαντική ενίσχυση της υπεργολαβίας.

Οι αλλαγές στις σχέσεις κεφαλαίου-εργασίας, με την εισαγωγή νέων μεθόδων πληρωμής, ώστε να γίνεται περισσότερο ευέλικτο

το ίδιο το υπόδειγμα της απασχόλησης (Leborgne & Liepitz 1987, Παπαδούλης 1997).

Η έμφαση στα πλεονεκτήματα από την αυτοματοποίηση με την χρήση ευέλικτων και σύγχρονων εργαλειομηχανών (Freeman & Perez 1986).

Η μετατόπιση της έμφασης από εισροές έντασης ενέργειας και υλικών προς εισροές έντασης πληροφορίας και γνώσεων (Freeman & Perez 1986).

Νέες σχέσεις ανάμεσα στις επιχειρήσεις και του προμηθευτές τους καθώς και ανάμεσα στις επιχειρήσεις και στους πελάτες τους. Αυτό προσδίδει στο οικονομικό σύμπλεγμα μία φυσιογνωμία 'έντασης συναλλαγών και συντονισμού' (Storper & Scott 1988, Dunford 1988).

Νέα ανταγωνιστική στρατηγική όχι πλέον απόλυτα συνδεδεμένη με την τιμή όσο με την ποιότητα και τα ευρύτερα χαρακτηριστικά του προϊόντος (κυρίως ο σχεδιασμός) (Abemathy, Clark & Kantrow 1983, Piore & Sabel 1984, Best 1986, Zysman & Cohen 1987).

Η σύνδεση των αλλαγών αυτών με διαφορετικό είδος υποδομών, που δίνουν έμφαση στις αναπτυγμένες τηλεπικοινωνίες και στην επεξεργασία πληροφοριών (Piore & Sabel 1984, Perez 1985, Zeitlin 1987, Harvey 1987, Jansen & Hoogstraten 1987, Storper & Scott 1988).

Η υποκατάσταση της κλασικής ιεραρχικής επιχείρησης με την κατάργηση πολλών βαθμίδων ιεραρχίας και την εισαγωγή των αρχών της ομαδικής εργασίας, της συνεργασίας και της πολυειδίκευσης (Λυμπεράκη & Μουρίκη 1996)

Η ενίσχυση της σχέσης εργασία – γνώση με την καταλυτική επέμβαση της κατάρτισης, της επανακατάρτισης, της επιμόρφωσης και της δια βίου εκπαίδευσης (Παπαδούλης 1997)

Η διαμόρφωση νέων χρηματοδοτικών εργαλείων (Venture-

Seed-Risk Capital, Factoring, Forfaiting, Σύστημα Αμοιβαίων Εγγυήσεων), που αφενός έχουν την ευελιξία να παρακολουθούν τις πιστωτικές απαιτήσεις των επιχειρήσεων και αφετέρου είναι προσαρμοσμένα στις σύγχρονες επιχειρηματικές ανάγκες, όπως αυτές διαμορφώνονται από τις συνθήκες της αγοράς (Παπαδούλης 2000)

Την περίοδο αυτή, που χαρακτηρίζεται ως μεταβατική για το φορτηγό σύστημα παραγωγής, εισάγονται νέα στοιχεία στην επιχειρηματική λειτουργία. Κυρίαρχο χαρακτηριστικό, που επικρατεί, είναι η εντατική αναζήτηση κινήσεων προσαρμογής της επιχειρηματικής λειτουργίας στην νέα πραγματικότητα της ζήτησης. Η προσαρμογή αυτή επιτυγχάνεται με τρία μέσα: Πρώτον, με την προσφορά ευρύτερου φάσματος διαφορετικών προϊόντων, που να αντιστοιχούν σε ξεχωριστά τμήματα της αγοράς και μεμονωμένους πελάτες (είτε πρόκειται για επιχειρήσεις είτε για καταναλωτές) (Castells 1984, Scott 1988a, Harvey 1989, Harvey & Scott 1989). Δεύτερον, με την αποτελεσματικότερη και αποδοτικότερη λειτουργία της παραγωγικής μονάδας, προκειμένου να ελαχιστοποιηθούν οι νεκροί χρόνοι, που μεσολαβούν ανάμεσα στις αλλαγές από προϊόν σε προϊόν, καθώς ο κύκλος ζωής του κάθε αγαθού γίνεται ολοένα μικρότερος (Storper & Scott 1989, Storper & Walker 1989, Cooke 1992a, Jessop 1992a, Scott & Storper 1992, Yeung 1994). Και, τρίτον, με την υιοθέτηση μίας διοικητικής και οργανωτικής αρχής, που ορίζει ότι ο ανταγωνισμός πρέπει να ασκείται κατά κύριο λόγο με αιχμή την τεχνολογία, την ακατάπαυστη αλλαγή και την καινοτομία και όχι πια τις αέναες και εξοντωτικές για τους εργαζόμενους περικοπές στις τιμές, που παραπέμπουν κατ' ευθείαν σε εντατικοποίηση και υπερεκμετάλλευση της εργασίας (Piore & Sabel 1984, Atkinson 1985, Atkinson & Gregory 1986, Mac Donald 1991, Λυμπεράκη 1991).

Ως αποτέλεσμα της εισόδου όλων αυτών των τάσεων στην επιχειρηματική λειτουργία, ήταν, στην διάρκεια της δεκαετίας του '80, να αναπτυχθούν νέες βιομηχανικές περιοχές, που δεν έχουν σχέση με τα παραδοσιακά βιομηχανικά κέντρα της Ευρώπης, αλλά

που περιβάλλονται από το τρίγωνο Παρίσι-Λονδίνο-Άμστερνταμ και στο οποίο περιλαμβάνεται και η κοιλάδα του Ρούρ. Μεγάλα μέρη αυτού του τοξοειδούς άξονα σχηματίζουν ένα νέο παράδειγμα ανάπτυξης το οποίο διακρίνεται από τα χαρακτηριστικά της ευελιξίας και της εξειδίκευσης (Piore & Sabel 1984, Murray 1987, Sabel 1989, Amin & Robins 1990, Petrakos 1996).

2. Το τοπικό παραγωγικό σύστημα του Νομού Μαγνησίας: Βασικά χαρακτηριστικά της κρίσης και της ανάκαμψης

Η κρίση της αποβιομηχάνισης στην Ελλάδα, έπληξε ιδιαίτερα τα παραδοσιακά περιφερειακά βιομηχανικά συστήματα, μεταξύ των οποίων ήταν και αυτό του Νομού Μαγνησίας.

Ο Νομός Μαγνησίας αποτελεί ένα ιδιαίτερα σημαντικό κέντρο βιομηχανικής συγκέντρωσης με αξιολογία στοιχεία ως προς τα χαρακτηριστικά που το διακρίνουν. Πιο συγκεκριμένα, αποτελεί ένα παραγωγικό σύστημα υψηλής παραγωγικότητας και σημαντικής ολοκλήρωσης, ειδίκευσης και διαφοροποίησης, με έντονη την παρουσία καινοτομικών κλάδων (χημικά, μεταλλουργία, ποτά, είδη μετάλλου, ηλεκτρικά, μη μεταλλικά ορυκτά, τρόφιμα) (Καυκαλάς – Φουτάκης, 1998).

Στο συγκεκριμένο σύστημα η βιομηχανική κρίση άρχισε στα μέσα περίπου της δεκαετίας του '80 και έγινε για πρώτη φορά αντιληπτή στο τέλος της δεκαετίας όταν η απογραφή βιομηχανίας της ΕΣΥΕ κατέγραψε μία μείωση της απασχόλησης και είχε ήδη συσσωρευτεί ένας μεγάλος αριθμός χρεοκοπημένων επιχειρήσεων. Πέντε χρόνια μετά η κρίση έδειξε επιδείνωση με το κλείσιμο σημαντικών μεγάλων βιομηχανιών του Νομού Μαγνησίας και την εκτόξευση της ανεργίας στο 13% περίπου του εργατικού δυναμικού. Η κρίση εκφράσθηκε με τέσσερις τρόπους: (α) την παύση της λειτουργίας μεγάλων βιομηχανικών μονάδων, (β) τις σημαντικές απώλειες σε θέσεις εργασίας που οφείλονται στο κλείσιμο των μεγάλων μονάδων, στο κλείσιμο μεγάλου αριθμού μικρών επιχειρήσεων και στις περικοπές θέσεων εργασίας από επιχειρήσεις εν λειτουργία, (γ) την ανακοπή της επενδυτικής

δραστηριότητας και (δ) την σημαντική μείωση της συμμετοχής του δευτερογενή τομέα στην διαμόρφωση του προϊόντος και της απασχόλησης. Η συνολική μείωση του αριθμού των επιχειρήσεων την περίοδο 1988-1995 ήταν 208, ήτοι μείωση της τάξης του 8% και οι κλάδοι, που επλήγησαν περισσότερο ήταν αυτοί της υφαντουργίας, του ενδύματος, του ξύλου, του επίπλου, του δέρματος, της μεταλλουργίας, των προϊόντων από μέταλλο και του αυτοκινήτου. Επίσης, αν αθροιστούν οι θέσεις εργασίας, που χάθηκαν από το κλείσιμο μεγάλων σχετικά επιχειρήσεων (3.188 θέσεις), οι θέσεις εργασίας που χάθηκαν την ίδια περίοδο λόγω της μείωσης της απασχόλησης σε εν λειτουργία επιχειρήσεις (916 θέσεις) και οι θέσεις εργασίας που χάθηκαν από το κλείσιμο μικρών κυρίως επιχειρήσεων (1.248 θέσεις) καταλήγουμε στο οδυνηρό συμπέρασμα ότι την περίοδο 1988-1995 έχουν χαθεί λόγω της κρίσης πάνω από 5.000 θέσεις εργασίας στην βιομηχανία του Νομού Μαγνησίας (Πετράκος, 1995).

Από τα μέσα της δεκαετίας του '90, η βελτίωση του επιχειρηματικού κλίματος, η σταθεροποίηση του μακρο-οικονομικού περιβάλλοντος, η εφαρμογή πολιτικών ενίσχυσης των επενδύσεων και η ανάληψη πρωτοβουλιών εκ μέρους των επιχειρήσεων του τοπικού παραγωγικού συστήματος αναδιάρθρωσης των όρων λειτουργίας τους, συνθέτουν τους βασικούς παράγοντες, πάνω στους οποίους στηρίχθηκε η διαδικασία εξόδου της τοπικής οικονομίας από την κρίση. Σε μία γενικότερη προσέγγιση της μετά την πρώτη πενταετία του '90 περιόδου, η οποία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η επομένη της κρίσης, είναι δυνατόν να θεωρηθεί, ότι χαρακτηρίζεται από στοιχεία ανάκαμψης του μεταποιητικού έργου, αφού η επενδυτική δραστηριότητα και δαπάνη παρουσιάζουν αυξητικές τάσεις. Χαρακτηριστικά της ανάκαμψης αυτής εμφανίζονται στην εξέλιξη των συνολικών πωλήσεών τους, οι οποίες το 1996 έναντι του 1995 αυξάνονται κατά 15%, και στις εξαγωγές του, που το 1996 βελτιώνονται κατά 28% έναντι του 1995, αποτελέσματα τα οποία διαμορφώνουν τα μικτά αποτελέσματά τους κατά 13% το 1996 έναντι αυτών του 1995. Παράλληλα

με την ανάκαμψη της οικονομικής δραστηριότητας των επιχειρήσεων του Νομού Μαγνησίας βελτίωση παρουσιάζει και η μέση επενδυτική δαπάνη. Η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται και από την εικόνα, που παρέχουν τα στοιχεία του Διαγράμματος 1, στο οποίο παρουσιάζεται το μέσο ύψος επένδυσης στις μικρές (0-19 άτομα απασχόλησης), στις μεσαίες (20-100 άτομα απασχόλησης) και στις μεγάλες (101 και πλέον άτομα απασχόλησης) επιχειρήσεις του Νομού Μαγνησίας (Παπαδούλης 2000).

Η πορεία αυτή εξόδου του τοπικού παραγωγικού συστήματος από την κρίση αποτυπώνεται και στην βελτίωση του βαθμού συμμετοχής του ακαθάριστου βιομηχανικού προϊόντος στην διαμόρφωση του τοπικού ακαθάριστου προϊόντος. Ειδικότερα, από 27%, που ήταν η συμμετοχή του στο τοπικό ΑΕΠ, το 1994, σταδιακά βελτιώνεται και το 1998 αυξάνεται στα 31% (ΕΠΙΛΟΓΗ, 2000).

3. Τάσεις και χαρακτηριστικά του παραγωγικού συστήματος

Το τμήμα της ερευνητικής προσέγγισης των εξελίξεων στο τοπικό παραγωγικό σύστημα του Νομού Μαγνησίας προκύπτει από Έρευνα Πεδίου, που διεξήχθη μεταξύ των επιχειρήσεων της τοπικής μεταποιητικής κοινότητας.

3.1. Σκοπός της Έρευνας Πεδίου

Η γενική επιδίωξη της Έρευνας είναι να αναζητήσει απαντήσεις σε σύγχρονα ερωτήματα, που έχουν τεθεί στην συζήτηση γύρω από την προσαρμογή παραδοσιακών παραγωγικών συστημάτων τα οποία έχουν υποστεί πλήγματα από την αποβιομηχάνιση και ειδικότερα να εντοπίσει τους τρόπους, τις πολιτικές, τις οργανωτικές μεταβολές, τις διαδικασίες και τις συνθήκες, που αυτά έχουν προχωρήσει, ώστε να προσδοκούν σχετικά έγκαιρα μία ικανοποιητικής τάξης ανάκαμψη. Εξειδικεύοντας τις επιδιώξεις της Έρευνας στον Νομό Μαγνησίας, ο σκοπός της Έρευνας επικεντρώνεται στο να οριοθετηθεί:

(α). Κατά πόσο η έξοδος από την κρίση, που φαίνεται ότι παρουσιάζει το παραγωγικό σύστημα του Νομού Μαγνησίας, αποτελεί απλώς μία συγκυριακή εξέλιξη ή είναι προϊόν καθοριστικών αναδιαρθρώσεων τόσο στις συμπεριφορές όσο και στα δομικά του χαρακτηριστικά.

(β). Κατά πόσο οι αντοχές που επιδεικνύει ο επιχειρηματικός ιστός είναι αποτέλεσμα εκτεταμένων επενδυτικών προγραμμάτων και συνεπώς είναι συνυφασμένος και με την εισροή νέου τεχνολογικού και παραγωγικού εξοπλισμού, ο οποίος πέραν της παραγωγικής δυναμικότητας προσθέτει και νέες μεθόδους παραγωγής και ποιότητας, παράλληλα με την εισαγωγή καινοτομικών εφαρμογών, ή προέρχονται από εξωγενείς και μόνον μεταβολές, όπως είναι π.χ. το θετικό μακρο-οικονομικό περιβάλλον, η αλλαγή στην ζήτηση κλπ.

(γ). Κατά πόσο μέσα από την διαδικασία αυτή εκσυγχρονισμού, αναδιαρθρώσεων και δομικών αλλαγών που έχουν επέλθει στις επιχειρήσεις παρατηρείται παραπομπή σε ευέλικτες παραγωγικές φόρμες με

- την υιοθέτηση και αφομοίωση νέων στοιχείων ευελιξίας σε κρίσιμους τομείς της επιχειρηματικής λειτουργίας,
- την ανάπτυξη άτυπων συνεργατικών και υπεργολαβικών σχέσεων, οι οποίες ενισχύουν τις οικονομίες κλίμακας, σκοπού και φάσματος και
- την διαμόρφωση ενός νέου πλαισίου λειτουργίας, το οποίο ενθαρρύνει την αποκαθετοποίηση, την απροσπένδυση, και την καθιέρωση μονιμότερων σχέσεων συνεργασίας,

ή εξακολουθεί να παραμένει αναλλοίωτο το καθεστώς οργάνωσής τους, προσκολλημένο στα πρότυπα του φορντικού υποδείγματος.

3.2. Η ταυτότητα των επιχειρήσεων του δείγματος της Έρευνας

Το δείγμα της Έρευνας το αποτελούν πενήντα (50) επιλεγμένες βιομηχανικές επιχειρήσεις, οι οποίες είναι εγκατεστημένες και λειτουργούν στον Νομό Μαγνησίας. Οι περισσότερες από αυτές είναι εγκατεστημένες στις δύο Βιομηχανικές Περιοχές του Νομού και ταξινομώντας τις σε ευρείες κλαδικές κατηγορίες οι 14 από αυτές ανήκουν στον κλάδο των καταναλωτικών αγαθών, οι 19 στον κλάδο των ενδιάμεσων αγαθών και οι 17 στον κλάδο των κεφαλαιουχικών αγαθών. Επίσης, από άποψη απασχόλησης, οι 19 απασχολούν από 0 έως 19 άτομα (μικρές), οι 20 απασχολούν από 20 έως 100 άτομα (μεσαίες) και οι 11 απασχολούν από 101 και πάνω άτομα (μεγάλες). Συνολικά, οι επιχειρήσεις του δείγματος απασχολούν 4.036 άτομα και σύμφωνα με εκτιμήσεις η απασχόληση αυτή αποτελεί το 27% της συνολικής απασχόλησης στην μεταποιητική δραστηριότητα του Νομού. Η επιλογή τους έγινε με γνώμονα το γεγονός ότι παίζουν σημαντικό ρόλο στον σχηματισμό του τοπικού βιομηχανικού προϊόντος και στην απασχόληση του τοπικού εργατικού δυναμικού.

3.3. Η μέθοδος της Έρευνας

Η Έρευνα πραγματοποιήθηκε το 1999, με την μέθοδο της συνέντευξης σε ερωτήσεις συγκεκριμένου ερωτηματολογίου. Το ερωτηματολόγιο σχεδιάστηκε με τέτοιον τρόπο, ώστε με αμεσότητα να φανερώνει τις πρόσφατες εξελίξεις στις επιχειρήσεις του δείγματος. Πιο συγκεκριμένα, στο ερωτηματολόγιο καταγράφονται πέραν των οικονομικών επιδόσεων των μονάδων, τα στοιχεία που διέπουν τις εργασιακές σχέσεις και την οργάνωση της εργασίας, οι εξελίξεις στα τεchnο-παραγωγικά χαρακτηριστικά τους, και οι υπεργολαβικές και συνεργατικές σχέσεις, που αναπτύσσονται.

3.4. Στοιχεία οργάνωσης της εργασίας

Το ζήτημα της οργάνωσης και της 'ευελικοποίησης' της εργασίας αποτελεί μία κρίσιμη παράμετρο στην διαμόρφωση του αντα-

γωνιστικού πλεονεκτήματος της επιχειρηματικής λειτουργίας. Η ευελιξία της αγοράς εργασίας δεν επιδέχεται αυστηρό ορισμό. Οι μορφές της είναι τόσες όσες και οι όψεις της σχέσης εργασίας. Σε γενικές γραμμές, η έννοια σχετίζεται με την ευελιξία των μισθών, την κινητικότητα της εργασίας, το μη μισθολογικό κόστος της εργασίας, τις συνθήκες εργασίας και την οργάνωση της παραγωγής (Θεοχαράκης 1998, Παπαδούλης 2000). Στην έρευνα πεδίου ζητήθηκε από τις επιχειρήσεις του δείγματος να περιγράψουν το καθεστώς της οργάνωσης εργασίας, που τις χαρακτηρίζει, ώστε να αναδειχθούν τυχόν διαφοροποιήσεις, που έχουν επέλθει σ' αυτό και οι οποίες το καθιστούν περισσότερο ευέλικτο και αποτελεσματικό.

3.4.1. Συστήματα Αμοιβής της εργασίας

Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται τα συστήματα αμοιβών εργασίας, που εφαρμόζουν οι επιχειρήσεις του δείγματος ταξινομημένες κατά το μέγεθος της απασχόλησης. Από τα στοιχεία του Πίνακα διαπιστώνεται ένας πλουραλισμός στα συστήματα αμοιβών, με προβάδισμα σε αυτό της περιορισμένης κλίμακας αμοιβών σε αντιδιαστολή προς το κύριο σύστημα της παραδοσιακής οργάνωσης, που είναι αυτό της ευρείας κλίμακας αμοιβών κατά ειδικότητα. Επισημαίνεται, επίσης, η παρουσία συστημάτων αμοιβών με βάση το 'πριμ', στοιχείο που εισάγει νέα χαρακτηριστικά στον τρόπο διαχείρισης της αμοιβής στα πλαίσια της επιχειρηματικής λειτουργίας και μπορεί να σημαίνει ότι ορισμένες από τις επιχειρήσεις του δείγματος φροντίζουν να αντικρίσουν τις παρεχόμενες αμοιβές με οικονομικά αποτελέσματα. Λείπει, ωστόσο, παντελώς, το 'πριμ' ανεξαρτήτως ατομικής απόδοσης, το οποίο παραπέμπει στην οικοδόμηση της λεγόμενης 'εταιρικής κουλτούρας', όπου ο κάθε εργαζόμενος νοιώθει να ταυτίζεται με τις τύχες της εταιρίας και κατά συνέπεια προσφέρει τον καλύτερό του εαυτό (Λυμπεράκη – Μουρίκη 1996).

Πίνακας 1

Συστήματα αμοιβής της εργασίας στις επιχειρήσεις του δείγματος (%)

Απασχόληση	Ευρεία κλίμακα αμοιβών κατά ειδικότητα			Περιορισμένη κλίμακα αμοιβών			Αμοιβές συνδεδεμένες με πριμ απόδοσης			Αμοιβές ευρείας κλίμακας και πριμ		
	Ε	Υ	Σ	Ε	Υ	Σ	Ε	Υ	Σ	Ε	Υ	Σ
0-19	31,6	31,6	36,8	42,1	36,8	31,6	10,5	10,5	10,5	5,3	5,3	0,0
20-100	35,0	40,0	35,0	55,0	55,0	50,0	10,0	20,0	25,0	10,0	5,0	5,0
101-	18,2	27,3	27,3	63,6	54,5	27,3	9,1	18,2	27,3	18,2	18,2	36,4

1. Σημ: Ε=εργάτες, Υ=υπάλληλοι, Σ=στελέχη

2. Σημ: Τα στοιχεία του Πίνακα αντιστοιχούν σε ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ερωτηματολογίου Έρευνας Πεδίου (Παπαδοπούλης 2000)

Πίνακας 2

Είδη συμβάσεων στις επιχειρήσεις του δείγματος (%)

Απασχόληση	Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας			Κλαδική & Ομοιοεπαγγελματική Σύμβαση			Συνδυασμός ειδών συμβάσεων			Σύμβαση σε επίπεδο επιχείρησης		
	Ε	Υ	Σ	Ε	Υ	Σ	Ε	Υ	Σ	Ε	Υ	Σ
0-19	63,2	47,4	26,3	21,1	26,3	10,5	0,0	0,0	0,0	15,8	26,3	63,2
20-100	55,0	40,0	25,0	15,0	20,0	15,0	10,0	10,0	10,0	35,0	40,0	60,0
101-	45,5	45,5	27,3	9,1	9,1	0,0	18,2	18,2	18,2	36,4	36,4	63,6

1. Σημ: Ε=εργάτες, Υ=υπάλληλοι, Σ=στελέχη

2. Σημ: Τα στοιχεία του Πίνακα αντιστοιχούν σε ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ερωτηματολογίου Έρευνας Πεδίου (Παπαδοπούλης 2000)

3.4.2. Είδη συμβάσεων εργασίας

Στον Πίνακα 2 απεικονίζονται οι διάφορες μορφές συμβάσεων, που εφαρμόζουν οι επιχειρήσεις του δείγματος, με βάση τις οποίες αμείβουν τους εργαζομένους τους. Από μία πρώτη άποψη φαίνεται ότι οι επιχειρήσεις παρουσιάζουν μία μικτή συμπεριφορά σε ό,τι αφορά την εφαρμογή συμβάσεων για την ρύθμιση των εργασιακών τους σχέσεων. Ο βασικός τύπος σύμβασης σε όλα τα μεγέθη επιχειρήσεων, με βάση την απασχόληση, είναι αυτός της Εθνικής Γενικής Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας, που

εφαρμόζεται τόσο στην ειδικότητα των εργατών όσο και των υπαλλήλων. Αντίθετα, ο συνηθέστερος τύπος σύμβασης που ρυθμίζει τις εργασιακές σχέσεις της ειδικότητας των στελεχών είναι αυτός σε επίπεδο επιχείρησης.

Συμπερασματικά, οι επιχειρήσεις του δείγματος παραμένουν αρκετά προσκολλημένες στην ΕΓΣΣΕ και ελάχιστα προσφεύγουν σε περισσότερους ευέλικτους τύπους συμβάσεων, όπως σε επίπεδο επιχείρησης και σε ατομικά συμβόλαια. Υπό το πρίσμα της διεθνούς εμπειρίας, αυτό το εύρημα θα μπορούσε να ερμηνευτεί

ως δείγμα των επιλογών των εργοστασιακών και των κλαδικών σωματείων, τα οποία προτιμούν τον ενιαίο τρόπο αμοιβής και όχι τις διαφοροποιήσεις. Όμως, στην ελληνική περίπτωση θα μπορούσε να υποδηλώνει ακόμη και το ακριβώς αντίθετο: δηλαδή, ότι οι επιχειρήσεις δεν χρειάζεται να προσφεύγουν στην σύναψη εργοστασιακών και ατομικών συμβάσεων, επειδή οι δεσμεύσεις, που απορρέουν από τις συλλογικές διαπραγματεύσεις σε διαφορετικά επίπεδα είναι, κατ' ουσία, ασθενείς και συχνά καθίστανται στην πράξη ανενεργές και χωρίς αντίσταση.

3.4.3. Λειτουργία εγκαταστάσεων και απασχόλησης / βάρδιες - Υπερωρίες, Υπερεργασία στις επιχειρήσεις του δείγματος

Το σύστημα λειτουργίας προσωπικού και εγκαταστάσεων καθορίζει ουσιαστικά τον τρόπο με τον οποίο οι επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν τις διακυμάνσεις της ζήτησης. Το κατά πόσο, δηλαδή, αξιοποιούν εσωτερικές αναδιαρθρώσεις της οργάνωσης της λειτουργίας τους και αποδεσμεύοντας τον χρόνο εργασίας από το καθεστώς λειτουργίας των εγκαταστάσεων καθιστούν την λειτουργία της επιχείρησης περισσότερο ευέλικτη ή τελικά παραμένουν σε παραδοσιακές συνταγές. Τα στοιχεία της συμπεριφοράς των επιχειρήσεων του δείγματος αποτυπώνονται στον Πίνακα 3.

Στην συντριπτική πλειοψηφία των επιχειρήσεων συμπίπτει ο χρόνος λειτουργίας των εγκαταστάσεων και της απασχόλησης των εργαζομένων, με εξαίρεση την κατηγορία των στελεχών, χωρίς όμως να αποτελεί ιδιαίτερη σημασία, δεδομένου ότι τα στελέχη προσφέρουν τις υπηρεσίες τους εκτός συμβατικού ωραρίου. Σε ό,τι αφορά την υπερεργασία και τις υπερωρίες, αποτελούν τον βασικό μηχανισμό αφομοίωσης των πιέσεων που προκύπτουν από τις διαφοροποιήσεις της ζήτησης, σε όλα τα επιχειρηματικά μεγέθη. Συμπερασματικά, δηλαδή, το καθεστώς οργάνωσης του χρόνου της εργασίας στις επιχειρήσεις παραμένει προσκολλημένο στις παραδοσιακές του μορφές, χωρίς να έχει υποστεί τις αναδιαρθρώσεις εκείνες, που θα το εμπλούτιζαν

με στοιχεία ευελιξίας και προσαρμοστικότητας.

3.4.4. Ευέλικτες μορφές απασχόλησης

Οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης αποτελούν για τις επιχειρήσεις ένα αποτελεσματικό μέσο για την αντιμετώπιση των διακυμάνσεων της ζήτησης με την παράλληλη διατήρηση του κόστους της εργασίας σε ανταγωνιστικά επίπεδα. Η εφαρμογή ανάλογων μορφών απασχόλησης προσδιορίζει την κινητικότητα των μονάδων να χρησιμοποιούν, υπό βέλτιστες συνθήκες, τους παράγοντες της εργασίας και των μέσων παραγωγής.

Όπως προκύπτει από το αποτέλεσμα της έρευνας η εποχιακή απασχόληση είτε τακτικά είτε περιστασιακά αποτελεί την συνηθέστερη μορφή απασχόλησης, που αξιοποιούν οι επιχειρήσεις. Αντίθετα, οι άλλες μορφές ευέλικτης απασχόλησης, παρά το γεγονός ότι υπάρχει σαφές θεσμικό πλαίσιο (Ν.1892/90), που τις ρυθμίζει, δεν είναι της επιλογής των μονάδων. Έχει ενδιαφέρον να επισημανθεί ότι η χώρα μας είναι η τελευταία μεταξύ των μελών της Ε.Ε., που καθιέρωσε ευέλικτες εργασιακές ρυθμίσεις και οι ελληνικές επιχειρήσεις σε πολύ χαμηλό επίπεδο από άποψη εφαρμογής τους. Κρίνοντας την σημαντική αυτή απροθυμία να εφαρμόσουν εντατικότερα διάφορες μορφές ευέλικτης απασχόλησης δεν θα έπρεπε να μην λαμβάνεται υπόψη ότι αποτελούν την αιχμή του δόρατος των αντιδράσεων του συνδικαλιστικού κινήματος, το οποίο θεωρεί ότι η όποια αποδοχή τους σημαίνει, ουσιαστικά, απεμπόληση κυριαρχικών δικαιωμάτων. Όπως, πάντως, και να έχει το θέμα οι επιχειρήσεις εμφανίζουν σοβαρή υστέρηση και τον τομέα αυτόν.

3.4.5. Η διάρθρωση της κλίμακας ιεραρχίας, και η οργάνωση της εργασιακής διαδικασίας

Στην παρούσα παράγραφο εξετάζεται μία άλλη ομάδα στοιχείων, που αφορούν στην διάρθρωση των εργασιακών σχέσεων και της οργάνωσης της εργασίας μεταξύ των επιχειρήσεων του δείγματος. Πρόκειται για τον τρόπο που διαρθρώνεται η κλίμακα ιεραρχίας και η οργάνωση της εργασιακής διαδικασίας, που

εφαρμόζουν οι επιχειρήσεις του δείγματος.

Η διάρθρωση της κλίμακας ιεραρχίας αναδεικνύει και το πρότυπο οργάνωσης της εργασιακής διαδικασίας. Οι πολλές βαθμίδες ιεραρχίας, που συνοδεύονται από περιορισμένο φάσμα καθηκόντων χαρακτηρίζουν το τειλορικό πρότυπο οργάνωσης. Αντίθετα, οι λίγες βαθμίδες (ιδιαίτερα όταν οι τελευταίες συνδέονται με ευρύτερο φάσμα καθηκόντων) παραπέμπουν σε περισσότερο ευέλικτα συστήματα οργάνωσης, που στηρίζονται στην συμμετοχή και στην υποκίνηση της δημιουργικότητας των εργαζομένων.

Η έρευνα έδειξε ότι οι επιχειρήσεις, στην πλειοψηφία τους, διαρθρώνουν την κλίμακα ιεραρχίας σε λίγες βαθμίδες με ευρύ φάσμα καθηκόντων, γεγονός που ερμηνεύει τον χαμηλό βαθμό διάχυσης των τειλορικών αρχών οργάνωσης της εργασίας. Μία πρόσθετη παρατήρηση είναι ότι, ανεξαρτήτως από τους λόγους για τους οποίους οι επιχειρήσεις προκρίνουν τις λίγες βαθμίδες ιεραρχίας, το βέβαιο είναι ότι μία μονάδα με λιγότερες ιεραρχικές διακρίσεις είναι περισσότερο ευεπίφορη σε μετάβαση προς ευέλικτα συστήματα διαχείρισης της εργασίας από μία τυπική τειλορική μονάδα. Ο τρόπος οργάνωσης της εργασιακής διαδικασίας αναδεικνύει και τις δυνατότητες της κάθε επιχείρησης να αντιμετωπίζει με ικανοποιητικό τρόπο τις διαφοροποιούμενες ανάγκες στην παραγωγή, με την χρησιμοποίηση του ίδιου δυναμικού το οποίο έχει την δυνατότητα να ανταποκρίνεται το ίδιο αποτελεσματικά σε διαφορετικές παραγωγικές θέσεις. Η δυνατότητα της εναλλαγής ρόλων και καθηκόντων (job rotation) προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό την ευελιξία στην εργασιακή διαδικασία και, παράλληλα, την ικανότητα της επιχείρησης να ανταποκρίνεται με επάρκεια στις διαφοροποιήσεις της ζήτησης. Από τα στοιχεία του Πίνακα, στήλη, προκύπτει ότι το συνηθέστερο μοντέλο οργάνωσης είναι αυτό με προκαθορισμένους τους ρόλους και περιγεγραμμένα τα καθήκοντα, γεγονός που σημαίνει ότι οι εντυπώσεις της προηγούμενης παραγράφου αμβλύνονται σημαντικά, δεδομένου ότι η περιχαράκωση των ρόλων, όσο και ευρέα να είναι τα καθήκοντα, στερεί από τους εργαζόμενους την

αυτενέργεια, την πρωτοβουλία και την διάθεση για δημιουργική συμβολή στην παραγωγική διαδικασία. Δηλαδή, οι επιχειρήσεις παρουσιάζουν μία μικτή εικόνα συμπεριφοράς.

3.4.6. Πολιτικές κατάρτισης στις επιχειρήσεις

Η κατάρτιση και επιμόρφωση των απασχολούμενων στις επιχειρήσεις αποτελεί τον βασικότερο μηχανισμό διατήρησης της εργασιακής και γνωστικής τους αποτελεσματικότητας και αποδοτικότητας, ώστε πέραν της δυνατότητάς τους να είναι παραγωγικοί και να συνεισφέρουν στην ανταγωνιστικότητα του προϊόντος, να έχουν και τα εφόδια εκείνα για την με βιώσιμο τρόπο διατήρηση της θέσης απασχόλησης. Αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα της ευέλικτης και προσαρμοσμένης επιχείρησης η εφαρμογή κάποιας πολιτικής κατάρτισης, που εμπλουτίζει με το πλεονέκτημα της αφομοίωσης των δεδομένων, που συνεχώς αναπαράγει ο επιχειρηματικός περίγυρος. Στην παρούσα παράγραφο εξετάζεται το κατά πόσο οι επιχειρήσεις του δείγματος της έρευνας εφαρμόζουν κάποια πολιτική κατάρτισης, και για τις τρεις ειδικότητες εργαζομένων. Τα στοιχεία του Πίνακα 5 παρουσιάζει διαφοροποιημένες πολιτικές ανάλογα με το επιχειρηματικό μέγεθος και την κατηγορία των απασχολούμενων. Όπως φαίνεται ο προσφιλέστερος τρόπος κατάρτισης της ειδικότητας των εργατών για όλα τα επιχειρηματικά μεγέθη είναι αυτή του 'on the job training', τρόπος, που, ωστόσο, αν και θεωρείται αρκετά χρήσιμος και αποτελεσματικός, θα μπορούσε να εκληφθεί ως απάντηση λίγο πριν το 'δεν εφαρμόζω πολιτικές κατάρτισης'.

Εξίσου προσφιλής μέθοδος κατάρτισης είναι αυτή που παρέχεται από στελέχη της επιχείρησης προς τους εργάτες. Η ειδικότητα των υπαλλήλων, συνήθως, εκπαιδεύεται μέσω ενδοεπιχειρησιακών σεμιναρίων και αυτή των στελεχών μέσω σεμιναρίων εκτός επιχείρησης. Αξίζει, πάντως, να σημειωθεί ότι οι επιχειρήσεις με μεγάλη απασχόληση παρουσιάζουν μία περισσότερο ολοκληρωμένη πολιτική, η οποία συντίθεται από το σύνολο σχεδόν των

μεθόδων κατάρτισης. Περισσότερο περιορισμένη παρουσιάζεται η ακολουθούμενη πολιτική κατάρτισης, ως προς τις ποικιλίες των εφαρμοζόμενων μεθόδων, η οποία μάλιστα εστιάζεται αρκετά σε σεμινάρια πρακτικής εφαρμογής από στελέχη της εσωτερικής επιχειρηματικής δομής. Ακόμη περισσότερη περιορισμένη εμφανίζεται αυτή η εικόνα στις μικρές μονάδες, αφού καθώς προκύπτει η δημοφιλέστερη μέθοδος κατάρτισης είναι αυτή με την αξιοποίηση της εσωτερικής στελεχιακής και παραγωγικής εσωτερικής δομής. Πάντως, γενικά, μπορεί να διαπιστωθεί ότι οι μονάδες του δείγματος εμφανίζουν δύο βασικά διαφοροποιημένες συμπεριφορές. Η πρώτη αφορά σε επιχειρήσεις, οι οποίες έχουν πλέον μία πολύ καλή επαφή με την πρακτική της κατάρτισης, η οποία στις περισσότερες περιπτώσεις συνοδεύεται από την απευθείας οικονομική ενίσχυση είτε με εθνικούς είτε κοινωνικούς πόρους. Η προσέγγισή τους με τον οργανωμένο τρόπο ενίσχυσης ενός μέρους του κόστους της κατάρτισης αυτής, τις

έχει πλέον εισάγει σε μία αντίληψη συστηματικότερης αξιοποίησης των πολλαπλών μορφών κατάρτισης. Η άλλη συμπεριφορά εκδηλώνεται από επιχειρήσεις, οι οποίες είτε δεν έχουν καμία είτε έχουν αποσπασματικές εμπειρίες οργανωμένων πρωτοβουλιών κατάρτισης τρίτων. Σ' αυτή την περίπτωση, βεβαίως, δεν πρόκειται για κατάρτιση με ευεργετικές επιπτώσεις στην ευκαμψία της επιχείρησης. Αντίθετα, ορισμένες από τις επιχειρήσεις αυτές θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν παραδοσιακές και άκαμπτες, οι οποίες εξακολουθούν να βιώνουν μία οικονομική πραγματικότητα, που από καιρό έχει πάψει να υπάρχει.

3.4.7. Μέθοδοι αξιολόγησης του προσωπικού

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της ευέλικτης επιχείρησης αποτελεί η ύπαρξη μίας συχνής και τακτικά επαναλαμβανόμενης διαδικασίας αξιολόγησης των εργαζομένων στην βάση τυποποιημένων και αντικειμενικών κριτηρίων, ώστε να είναι αποδεκτά

Πίνακας 3. Μέθοδοι αξιολόγησης του προσωπικού (%)

	0-19			20-100			101-		
	Ε	Υ	Σ	Ε	Υ	Σ	Ε	Υ	Σ
Αξιολόγηση με βάση την ατομική απόδοση	42,1	42,1	42,1	50,0	45,0	40,0	27,3	27,3	36,4
Αξιολόγηση με βάση αντικειμενικά κριτήρια	21,1	21,1	21,1	20,0	25,0	35,0	36,4	27,3	36,4
Αξιολόγηση με βάση την απόδοση και τον χαρακτήρα	63,2	63,2	63,2	40,0	45,0	30,0	54,5	63,6	54,5
Αξιολόγηση με βάση εμπειρικά δεδομένα	5,3	0,0	0,0	15,0	15,0	10,0	18,2	18,2	9,1
Άλλο σύστημα αξιολόγησης	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Δεν εφαρμόζεται κανένα σύστημα αξιολόγησης	5,3	5,3	5,3	5,0	0,0	5,0	0,0	0,0	0,0

1. Σημ: Ε=εργάτες, Υ=υπάλληλοι, Σ=στελέχη

2. Σημ: Τα στοιχεία του Πίνακα αντιστοιχούν σε ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ερωτηματολογίου Έρευνας Πεδίου (Παπαδούλης 2000)

από τους ίδιους τους αξιολογούμενους και άμεσα ωφέλιμα για την επιχείρηση, η οποία, εν κατακλείδι, θα εισπράττει το προϊόν αυτής της διεργασίας.

Στον Πίνακα 3 αποτυπώνονται οι μέθοδοι, που ακολουθούν οι επιχειρήσεις του δείγματος, για την αξιολόγηση του προσωπικού τους.

Κατ' αρχήν, όπως φαίνεται, το σύνολο σχεδόν των επιχειρήσεων εφαρμόζει κάποια μέθοδο αξιολόγησης, γεγονός, που σημαίνει ότι η άμεση παρακολούθηση της συμπεριφοράς και της απόδοσης των εργαζομένων τους είναι στο ενδιαφέρον τους.

Εξετάζοντας τις μεθόδους που εφαρμόζουν οι επιχειρήσεις όλων των επιχειρηματικών μεγεθών, φαίνεται ότι η συνηθέστερη είναι αυτή, που βασίζεται τόσο στην απόδοση όσο και στον χαρακτήρα των εργαζομένων τους. Δηλαδή, ακολουθούν μία μέθοδο η οποία στηρίζεται μεν σε στοιχεία τυποποιημένα, που προκύπτουν από την απόδοσή τους, ταυτόχρονα, όμως, εξαρτάται και από την εκτίμηση, που έχει η εργοδοσία στον χαρακτήρα και την συμπεριφορά στον εργασιακό χώρο του κάθε εργαζόμενου. Με άλλα λόγια, ο επιχειρηματίας, επιδιώκει να έχει όχι μόνον μία

αποδοτική ομάδα εργαζομένων, αλλά και ένα σύνολο ατόμων που είναι συμβατό προς τις υποκειμενικές του απόψεις περί πειθαρχίας, υπακοής κλπ, το οποίο αξιολογείται ως προς αυτό. Δεύτερη σε αποδοχή μέθοδος αξιολόγησης του προσωπικού είναι αυτή με βάση την ατομική απόδοση, η οποία μάλιστα είναι συνηθής στις επιχειρήσεις με απασχόληση από 20 έως 100 άτομα. Το ενδιαφέρον με την μέθοδο αυτή είναι ότι και πάλι η επιχείρηση έχει την δυνατότητα να εισάγει και τις δικές της παραμέτρους στην αξιολόγηση του προσωπικού, γεγονός που της δίνει την δυνατότητα να εφαρμόζει υποκειμενικά κριτήρια αξιολόγησης, τα οποία δεν είναι συγγενιστά και συμφωνημένα μεταξύ εργαζομένων και επιχείρησης. Τέλος, η μέθοδος αξιολόγησης με βάση αντικειμενικά κριτήρια είναι τελευταία στις επιλογές των επιχειρήσεων. Ασφαλώς, η μέθοδος αυτή είναι η πλέον αξιοκρατική, δεδομένου ότι η τυποποίηση των κριτηρίων, που εισάγει δημιουργεί ένα διαφανές καθεστώς σταδιοδρομίας σε όλες τις βαθμίδες των ειδικοτήτων των εργαζομένων. Μεταξύ των επιχειρήσεων του δείγματος, αυτές που φαίνεται ότι εφαρμόζουν την μέθοδο αυτή, αν και σε περιορισμένη έκταση, είναι αυτές με ευρεία απασχόληση.

Πίνακας 4. Νέες μέθοδοι παραγωγής στις επιχειρήσεις (%)

Απασχόληση	Καμία	Ποιοτικοί κύκλοι (QC)	Διοίκηση Ολικής Ποιότητας (TQM)	Συστήματα Διασφάλισης της Ποιότητας (ISO 9000)	Συστήματα συμμόρφωσης (CE, HACCP)	Άλλη
0-19	73,7	0,0	0,0	5,3	5,3	15,8
20-100	30,0	5,0	5,0	50,0	30,0	5,0
101-	0,0	27,3	18,2	81,8	18,0	9,1

Σημ: Τα στοιχεία του Πίνακα αντιστοιχούν σε ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ερωτηματολογίου Έρευνας Πεδίου (Παπαδούλης 2000)

3.5 *Εκσυγχρονισμός των τεχνικών και παραγωγικών στοιχείων των επιχειρήσεων του δείγματος*

Στην παράγραφο αυτή διερευνώνται τα τεχνικά και παραγωγικά στοιχεία των επιχειρήσεων του δείγματος και τα οποία έχουν σχέση με τις νέες μεθόδους παραγωγής, που αυτές έχουν εισαγάγει και διαφοροποιούν την οργάνωσή τους από τις παραδοσιακές οργανωτικές φόρμες, τις τεχνολογικές καινοτομίες που εφαρμόζουν, κάνοντας το παραγωγικό έργο περισσότερο ευέλικτο, αποτελεσματικό και μεγαλύτερης αποδοτικότητας. Οι παρεχόμενες πληροφορίες είναι ιδιαίτερα κρίσιμες αν ληφθεί υπόψη ότι ο δείκτης εκσυγχρονισμού των τεχνικών και παραγωγικών στοιχείων εκφράζει σε μεγάλο βαθμό την ικανότητα προσαρμογής των επιχειρήσεων σε ένα συνεχώς τεχνολογικά μεταβαλλόμενο και με ιδιαίτερες απαιτήσεις προσαρμογής περιβάλλον. Στον Πίνακα 4 αποτυπώνονται αυτές οι μέθοδοι.

3.5.1. *Νέες μέθοδοι παραγωγής στις επιχειρήσεις*

Οι νέες αυτές μέθοδοι αφορούν κυρίως σε μοντέλα εσωτερικού επιχειρηματικού ελέγχου, τα οποία διασφαλίζουν τυποποιημένες λειτουργίες διεθνούς αποδοχής και πιστοποίησης, που δεν πριμοδοτούν μόνον ένα αποδοτικό μοντέλο οργάνωσης, αλλά, ταυτόχρονα, διευκολύνουν την εισαγωγή στοιχείων επιχειρηματικής κουλτούρας και προωθούν ευέλικτες μορφές στην παραγωγική διαδικασία. Στον Πίνακα 4 αποτυπώνονται αυτές οι μέθοδοι.

Παρατηρώντας το δείγμα με βάση την απασχόληση, προκύπτει ότι, στην κατηγορία, των επιχειρήσεων που δεν έχουν εισάγει κάποια νέα μέθοδος υπάγονται οι περισσότερες μικρές μονάδες. Αντίθετα, από τις μεσαίες οι περισσότερες δηλώνουν δραστήριες στον τομέα αυτό, ενώ καμία από τις μεγάλες δεν δηλώνει αποχή από την εφαρμογή νέων μεθόδων παραγωγής. Με βάση την παρατήρηση αυτή θα μπορούσε να σημειωθεί ότι όσο μεγαλύτερη είναι η επιχείρηση, και συνεπώς η συμπεριφορά της στην αγορά γίνεται σταδιακά εξωστρεφής, οφείλει να προσαρμόζεται

προς διεθνώς αποδεκτές πρακτικές παραγωγής. Στις επιμέρους πρακτικές, όσον αφορά την εφαρμογή ποιοτικών κύκλων και την διοίκηση ολικής ποιότητας μία μικρή μόνον ομάδα των μεσαίων και μεγάλων επιχειρήσεων φαίνεται ότι έχει επιχειρήσει την εισαγωγή τους στην παραγωγική και οργανωτική τους διαδικασία. Είναι γεγονός, ότι η εφαρμογή αυτών των μεθόδων δεν απαιτεί μόνον επιχειρηματική βούληση, για να έχουν επιτυχία. Απαιτεί μία διαφορετική όχι μόνον επιχειρηματική αλλά και κοινωνική κουλτούρα, για να είναι πλήρως αποδεκτή και αποδοτική. Αντίθετα, σε ό,τι αφορά την εισαγωγή συστημάτων διασφάλισης της ποιότητας και, κυρίως, του ISO της σειράς 9000, που αναφέρεται στην εφαρμογή τυποποιημένων διαδικασιών, στην λειτουργία είτε του συνόλου της επιχείρησης είτε σε τμήματά της, τα αποτελέσματα είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντικά. Αν αφαιρεθεί το μέρος του δείγματος, που έχει δηλώσει ότι δεν έχει εισάγει νέες μεθόδους, τότε συμπεραίνεται ότι μόνο ένας μικρός αριθμός των επιχειρήσεων του δείγματος, δεν έχει εφαρμόσει το συγκεκριμένο σύστημα ποιότητας. Όπως φαίνεται, αν εξαιρεθούν οι μικρές επιχειρήσεις, οι οποίες παραμένουν σχετικά αδρανείς, οι υπόλοιπες σε πολύ μεγάλο βαθμό εφαρμόζουν ISO της σειράς 9000. Σε ό,τι αφορά τα συστήματα CE (αφορά σε ενιαία ευρωπαϊκή πολιτική ανταγωνισμού και αποτελεί την ταυτότητα των προϊόντων, κυρίως μηχανήματα, ότι είναι ευρωπαϊκής κατασκευής και ότι παράγονται με συγκεκριμένες πιστοποιημένες διαδικασίες) και HACCP (πρόκειται για την μελέτη επικινδυνότητας κρίσιμων σημείων ελέγχου των επιχειρήσεων τροφίμων και ποτών και επίσης αφορά σε ενιαία ευρωπαϊκή πολιτική ανταγωνισμού) δεν έχουν μεγάλη προσπελασιμότητα στις επιχειρήσεις του δείγματος. Ενδεχομένως, γιατί αυτά απευθύνονται σε συγκεκριμένες επιχειρήσεις και όχι στο σύνολό τους. Τέλος, ένα μικρό τμήμα των επιχειρήσεων του δείγματος, δηλώνει ότι εφαρμόζει κάποια άλλη νέα παραγωγική μέθοδο, πέραν των όσων τις ζητήθηκαν να δηλώσουν. Αυτές οι μέθοδοι μπορεί να αφορούν σε διαδικασίες, που τις έχουν επιβάλλει είτε οι προμηθευτές τους είτε οι

πελάτες τους και στις οποίες οι επιχειρήσεις του δείγματος έχουν προσαρμοστεί. Σε γενικές γραμμές, προκύπτει η ενδιαφέρουσα επισήμανση ότι σε ένα σημαντικό αριθμό επιχειρήσεων του δείγματος, έχουν γίνει αντιληπτά τα προφανή πλεονεκτήματα της υιοθέτησης νέων μεθόδων παραγωγής, που αφορούν, κυρίως, στην διασφάλιση της ποιότητας του παραγόμενου προϊόντος και γενικότερα στην ανάγκη ποιοτικής αναβάθμισης της παραγωγικής διαδικασίας. Η ευαισθητοποίηση στα θέματα της ποιότητας αποτελεί ίσως το επιστέγασμα της νέας ανταγωνιστικής εποχής, που βιώνει η επιχειρηματική κοινότητα. Από αυτή την οπτική γωνία, θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι επιχειρήσεις του δείγματος δεν είναι, σε καμία περίπτωση, ξένες προς την τάση αυτή, η οποία έχει μία διεθνή διάσταση και αποδοχή. Αντίθετα, φαίνονται ευεπίφορες στο να ευθυγραμμίζονται προς τους νέους προσανατολισμούς και να ευθυγραμμίζονται προς τις επιταγές, που επικρατούν διεθνώς στην αναζήτηση και ενδυνάμωση της ανταγωνιστικότητας. Αξίζει να σημειωθεί ότι η προσπάθεια των ευέλικτων μονάδων να προσπορίσουν όλο και μεγαλύτερο τμήμα της καταναλωτικής δύναμης στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην ποιοτική διαφοροποίηση των προϊόντων τους, τα οποία επιδιώκουν να καλύψουν τις ανάγκες τμημάτων του καταναλωτικού κοινού με υψηλή την ζήτηση σε ποιοτικές προδιαγραφές.

3.5.2. Τεχνολογικές καινοτομίες στις επιχειρήσεις του δείγματος

Η εισαγωγή νέων τεχνολογικών συστημάτων και η εφαρμογή τεχνολογικών καινοτομιών τόσο στον εξοπλισμό όσο και στην διαχείριση και διοικητική λειτουργία αποτελεί μία σημαντική παράμετρο στην ευέλικτη επιχειρηματική λειτουργία, από την αποτελεσματική αξιοποίηση της οποίας κρίνεται σε μεγάλο βαθμό η ικανότητα των παραγωγικών μονάδων να επιτυγχάνουν τις αναγκαίες επιδόσεις στο επίπεδο της παραγωγικότητας, ώστε να διατηρούν και να αυξάνουν την διεισδυτικότητά τους στην αγορά.

Η έρευνα έδειξε ότι η προσφιλέστερη επιλογή των επιχειρήσεων του δείγματος είναι η ανανέωση του μηχανολογικού τους εξοπλισμού και ακολουθούν η εισαγωγή αυτοματισμών στην παραγωγή, η παραγωγή νέου προϊόντος σε αρκετά υψηλό ποσοστό και η εισαγωγή των 'έξυπνων μηχανημάτων', όπως είναι το CAD, CAM, CNCMT, CIM κλπ. Σε μικρό ποσοστό βρίσκονται οι επιλογές για την εφαρμογή του Re-engineering και της εισαγωγής νέων παραγωγικών διαδικασιών και μεθόδων. Ωστόσο, ακόμη και στα χαμηλά αυτά επίπεδα, θα πρέπει να σημειωθεί, ότι το γεγονός και μόνον ότι υπάρχουν επιχειρήσεις, μεταξύ αυτών του δείγματος, που αποφασίζουν να υποστούν την επίπονη διαδικασία ανατροπής πεπατημένων μεθόδων είτε στην παραγωγή είτε στο σύνολο της επιχειρησιακής λειτουργίας σηματοδοτεί την ανάπτυξη μιας σύγχρονης επιχειρηματικής αντίληψης, η οποία μπορεί να επεκταθεί στο σύνολο του τοπικού επιχειρηματικού συστήματος.

Οι μικρές επιχειρήσεις δείχνουν μεγαλύτερη προτίμηση στην ανανέωση του εξοπλισμού τους, στην παραγωγή νέων προϊόντων και στην εισαγωγή αυτοματισμών στην παραγωγή, ενώ φαίνεται ότι έστω ένα μικρό ποσοστό τους έχει εισαγάγει 'έξυπνα μηχανήματα' στην παραγωγή, εφαρμόζει νέες παραγωγικές μεθόδους και έχει προχωρήσει σε αναδιάρθρωσεις. Οι μεσαίες μονάδες του δείγματος εμφανίζουν σημαντικότερη δυνατότητα αφομοίωσης των νέων τεχνολογικών συστημάτων με σειρά προτεραιότητας την ανανέωση του εξοπλισμού τους, την παραγωγή νέων προϊόντων, τους αυτοματισμούς στην παραγωγή, την εισαγωγή 'έξυπνων μηχανημάτων' στην παραγωγή, και την υιοθέτηση νέων παραγωγικών διαδικασιών, ενώ καταγράφονται και δράσεις αναδιάρθρωσης και ανασχεδιασμού της επιχειρησιακής τους λειτουργίας. Τέλος, οι μεγάλες μονάδες, πέραν του γεγονότος ότι όλες δηλώνουν πως έχουν προβεί σε κάποια βελτιωτική μεταβολή καινοτομικού χαρακτήρα, δείχνουν και αυτές προτίμηση μεγαλύτερη στην ανανέωση του μηχανολογικού τους εξοπλισμού, στην εισαγωγή αυτοματισμών και στην παραγωγή νέων προϊόντων,

Πίνακας 5

Υπεργολαβικές σχέσεις που αναπτύσσουν οι επιχειρήσεις του δείγματος (%)

Απασχόληση	Σε τμήμα του προϊόντος			Σε υλικά συσκευασίας			Στην διαδικασία ολοκλήρωσης του προϊόντος		
	ΤΑ	ΕΑ	ΔΑ	ΤΑ	ΕΑ	ΔΑ	ΤΑ	ΕΑ	ΔΑ
0-19	42,1	21,1	0,0	0,0	0,0	5,3	5,3	0,0	0,0
20-100	50,0	25,0	5,0	30,0	15,0	5,0	30,0	10,0	0,0
101-	27,3	27,3	0,0	18,2	27,3	9,1	18,2	18,2	0,0
Απασχόληση	Στην διαδικασία της συσκευασίας			Στην διαδικασία διάθεσης-διανομής			Άλλη υπεργολαβική σχέση		
	ΤΑ	ΕΑ	ΔΑ	ΤΑ	ΕΑ	ΔΑ	ΤΑ	ΕΑ	ΔΑ
0-19	0,0	0,0	0,0	5,3	0,0	5,3	0,0	0,0	0,0
20-100	10,0	5,0	0,0	5,0	5,0	0,0	5,0	5,0	5,0
101-	9,1	0,0	0,0	18,2	9,1	0,0	0,0	0,0	0,0

1. Σημ: ΤΑ=τοπική αγορά, ΕΑ=εγχώρια αγορά, ΔΑ=διεθνής αγορά

2. Σημ: Τα στοιχεία του Πίνακα αντιστοιχούν σε ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ερωτηματολογίου Έρευνας Πεδίου (Παπαδούλης 2000)

και λιγότερο στην ευρεία εισαγωγή νέων μεθόδων στην διαχείριση και στην διοικητική τους λειτουργία. Εκείνο, δηλαδή, που προκύπτει είναι ότι οι μεσαίες και μεγάλες επιχειρήσεις δείχνουν να είναι περισσότερο ευεπίφορες στα μηνύματα του σύγχρονου τεχνολογικού περιβάλλοντος, σε σύγκριση με τις μικρές.

3.6. Οι σχέσεις συνεργασίας και υπεργολαβίας των επιχειρήσεων του δείγματος

Τα στοιχεία της παραγωγικής αυτόρκειας και της εταιρικής απομόνωσης είναι χαρακτηριστικά του φορντικού μοντέλου, στο οποίο οι επιχειρήσεις διαμορφώνουν την οργάνωσή τους σε μεγάλες παραγωγικές σειρές και προσπαθούν να αποκτήσουν την κατά το δυνατόν μεγαλύτερη αυτοτέλεια, με συνέπειες τα μεγαλύτερα επενδυτικά κόστη και με αμφισβητούμενο τον ορίζοντα

των αποσβέσεων. Αντίθετα, οι ευέλικτες επιχειρήσεις στις δικές τους παραγωγικές δυνάμεις υπολογίζουν και αξιοποιούν και τις δυνατότητες του παραγωγικού περιγυρου συνεργαζόμενες μ' αυτόν, γεγονός που αφενός τις απαλλάσσει από λιγότερο αποδοτικές επενδύσεις και αφετέρου τις παρέχει σημαντική ευελιξία στην οργάνωση της παραγωγικής τους διαδικασία. Στην παρούσα παράγραφο διερευνώνται οι σχέσεις συνεργασίας και υπεργολαβίας, που αναπτύσσουν οι επιχειρήσεις του δείγματος με τον παραγωγικό τους περίγυρο, είτε αυτός προσδιορίζεται στην τοπική, είτε στην εγχώρια είτε στην διεθνή αγορά, με σκοπό την κάλυψη είτε τρεχουσών παραγωγικών τους αναγκών είτε περιστασιακών αναγκών.

3.6.1. Τύποι υπεργολαβικών σχέσεων των επιχειρήσεων του δείγματος

Στον Πίνακα 5 αποτυπώνονται οι διάφοροι τύποι υπεργολαβικών σχέσεων, που αναπτύσσουν οι επιχειρήσεις του δείγματος με τον παραγωγικό τους περίγυρο, σε διάφορες φάσεις της παραγωγικής και εμπορικής τους διαδικασίας. Το γεγονός ότι το 57% των επιχειρήσεων του δείγματος, με την παραδοχή ότι είναι αντιπροσωπευτικό των τάσεων και των συνηθειών του τοπικού παραγωγικού συστήματος, μπορεί να θεωρηθεί ότι προσδιορίζει μία συμπεριφορά ανοικτή στην ανάπτυξη υπεργολαβικών σχέσεων και όχι στην πρακτική της αυτάρκειας.

Επιπλέον, στον βαθμό που οι υπεργολαβικές αυτές σχέσεις ολοκληρώνονται εντός του τοπικού συστήματος, μπορεί να ερμηνεύσει την ύπαρξη στο επίπεδο της κάθε επιχείρησης σχετικά περιορισμένου εύρους κάθετης ολοκλήρωσης και στο επίπεδο της περιοχής ενός εμφανούς δικτύου οριζόντιων και κάθετων διασυνδέσεων. Μάλιστα, το γεγονός ότι οι συμπληρωματικές αυτές κάθετες και οριζόντιες συνδεδεμένες λειτουργίες δεν οφείλουν τον συντονισμό τους και την συνοχή τους σε ένα εξωτερικό σκελετό, τον οποίο συγκροτούν εξωτερικοί φορείς, υπογραμμίζει ότι οι υπεργολαβικές σχέσεις αποτελούν μία βαθιά ριζωμένη πρακτική, που ακολουθούν οι τοπικές επιχειρήσεις.

Η εικόνα τελικά των επιχειρήσεων αναδεικνύει μία αρκετά ικανοποιητική τάση προς την ανάπτυξη υπεργολαβικών σχέσεων. Αυτό θα μπορούσε να εκληφθεί ως μία σημαντική προσπάθεια εναρμόνισής τους προς μία νέα εποχή, η οποία σηματοδοτεί το τέλος της εταιρικής περιχαράκωσης και της αυτάρκειας, και προκρίνει την αναζήτηση ευκαιριών και δυνατοτήτων για την οικοδόμηση μακροχρόνιων και στενών δεσμών με άλλες επιχειρήσεις, που μπορεί να είναι παραγωγοί, προμηθευτές και χρήστες.

3.6.2. Οι αναπτυσσόμενες συνεργασίες για κατά περίπτωση έργα

Στον Πίνακα 6 παρουσιάζονται οι σχέσεις συνεργασίας, που αναπτύσσουν οι επιχειρήσεις του δείγματος με τον περίγυρό τους, αναθέτοντας σ' αυτόν διάφορα έργα. Οι συνεργασίες, που έχουν σχέση με την ανάθεση έργων κατά περίπτωση, αναπτύσσονται κατά βάση με το τοπικό δυναμικό, γεγονός που αφενός αναδεικνύει μία πτυχή της συμβολής των επιχειρήσεων του δείγματος στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής και αφετέρου δείχνει την εμπλοκή του παραγωγικού συστήματος στην ανάπτυξη και άλλων οικονομικών τομέων, και κυρίως αυτών που αφορούν στην παροχή υπηρεσιών.

Ιδιαίτερη έμφαση στην διαδικασία αυτή θα πρέπει να δοθεί στην ανάπτυξη ενός αξιόμαχου μελετητικού δυναμικού, το οποίο μόλις

Πίνακας 6

Οι σχέσεις συνεργασίας των επιχειρήσεων του δείγματος (%)

Απασχόληση	Κατασκευές			Μελέτες			Έρευνες αγορών		
	ΤΑ	ΕΑ	ΔΑ	ΤΑ	ΕΑ	ΔΑ	ΤΑ	ΕΑ	ΔΑ
0-19	36,8	5,3	0,0	47,4	15,8	0,0	0,0	0,0	0,0
20-100	70,0	15,0	0,0	45,0	20,0	0,0	5,0	0,0	5,0
101+	72,7	63,6	18,2	45,5	63,6	18,2	0,0	9,1	0,0

1. Σημ: ΤΑ=τοπική αγορά, ΕΑ=εγχώρια αγορά, ΔΑ=διεθνής αγορά

2. Σημ: Τα στοιχεία του Πίνακα αντιστοιχούν σε ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ερωτηματολογίου Έρευνας Πεδίου (Παπαδούλης 2000)

τελευταία έχει αρχίσει να εμφανίζεται. Το γεγονός ότι προτιμάται σε μεγάλο βαθμό από τις επιχειρήσεις του δείγματος δείχνει ότι αφενός υπάρχει αγορά για περαιτέρω αύξηση του δυναμικού αυτού, ώστε να αρχίσει να λειτουργεί ο ανταγωνισμός και στην αγορά αυτή, και αφετέρου οι επιχειρήσεις έχουν αρχίσει να δι-σπιστώνουν την χρησιμότητα της ολοκληρωμένης αποτύπωσης των οργανωτικών και παραγωγικών τους αναγκών καθώς και των προσφορότερων τρόπων αντιμετώπισής τους σε μία πλήρη μορφή μελέτης.

4. Συμπεράσματα

Τα αποτελέσματα της Έρευνας σχετιζόμενα με τις διαδικασίες εξόδου από την κρίση και την προσαρμογή παραδοσιακών τοπικών παραγωγικών συστημάτων στις νέες συνθήκες της οικονομίας μπορούν να οδηγήσουν στα παρακάτω συμπεράσματα.

Κατ' αρχήν, επισημαίνονται ουσιαστικές μεταβολές στην αναπτυξιακή συμπεριφορά, των επιχειρήσεων, που βιώνουν την πίεση από την κρίση. Πιο συγκεκριμένα, οι επιχειρήσεις αξιοποιούν όλες τις διαθέσιμες κρατικές πολιτικές επενδυτικών κινήτρων για να απομακρυνθούν από την κρίση. Η ευρεία αξιοποίηση των κινήτρων εν μέσω κρίσης γίνεται σε αντιπαραβολή με την προ της κρίσης περίοδο, όπου επίσης υπήρχαν πολιτικές κινήτρων αλλά η αξιοποίησή τους ήταν περιορισμένη. Εν προκειμένω, δηλαδή, η αναπτυξιακή συμπεριφορά των επιχειρήσεων εμφανίζεται περισσότερο αποφασιστική, απ' ό,τι στο παρελθόν. Η αποφασιστικότητα αυτή δεν δικαιολογείται μόνον από το γεγονός ότι τα κίνητρα υπήρξαν, ενδεχομένως, περισσότερο ελκυστικά από εκείνα του παρελθόντος. Άλλες περιοχές της χώρας, στις οποίες εφαρμόστηκαν ανάλογα κίνητρα, π.χ. Βόρεια Εύβοια, Αχαΐα, Καστοριά, Κοζάνη κλπ, φαίνεται ότι δεν ακολούθησαν την ίδια πορεία με αυτή του Νομού Μαγνησίας. Η διαφοροποιημένη συμπεριφορά που επέδειξαν οι επιχειρήσεις του τοπικού συστήματος του Νομού Μαγνησίας έχει ως πηγή της τουλάχιστον

τρεις παραμέτρους, πέραν των ισχυρών κινήτρων.

Η πρώτη έχει να κάνει με τα χαρακτηριστικά του συστήματος το οποίο αποτελεί ένα ιδιαίτερα σημαντικό κέντρο βιομηχανικής συγκέντρωσης, υψηλής παραγωγικότητας, σημαντικής ολοκλήρωσης, ειδίκευσης και διαφοροποίησης, με έντονη την παρουσία καινοτομικών κλάδων (χημικά, μεταλλουργία, ποτά, είδη μετάλλου, ηλεκτρικά, μη μεταλλικά ορυκτά, τρόφιμα). Αυτό σημαίνει ότι το σύστημα διαθέτει ισχυρά αντανakλαστικά, που οφείλονται τόσο στην κλαδική του διασπορά όσο και ειδίκευση.

Η δεύτερη έχει σχέση με το γεγονός ότι οι μεγάλες και αρκετές από τις μεσαίες μονάδες του Νομού έχουν αρχίσει, ιδίως τα τελευταία χρόνια, να αναπτύσσουν σταθερές σχέσεις με τις αγορές του εξωτερικού και, συνεπώς, να έχουν άμεση πρόσβαση στις αλλαγές που συντελούνται διεθνώς στις σχέσεις μεταξύ του μηχανισμού της προσφοράς και της ζήτησης και να προσαρμόζονται σταδιακά προς αυτές. Είναι χαρακτηριστικό του γεγονότος αυτού ότι οι επενδυτικές πρωτοβουλίες, που αναπτύχθηκαν, δεν παρέμειναν στις κλασικές τους πλευρές αλλά επεκτάθηκαν στον εκσυγχρονισμό τόσο των τεχνοπαραγωγικών στοιχείων όσο και στην εισαγωγή τεχνολογικών καινοτομιών γεγονός που επισημαίνει μία ευρεία προσπάθεια παραγωγικής και τεχνολογικής προσαρμογής στο νέο οικονομικό και παραγωγικό περιβάλλον. Συνεπώς, οι επενδυτικές πρωτοβουλίες ενισχύονται με πρόσθετα χαρακτηριστικά, που ξεπερνούν τον στενό παραγωγικό χώρο και επεκτείνονται στο σύνολο της επιχειρησιακής λειτουργίας.

Και η τρίτη παράμετρος, που είναι συνακόλουθη της δεύτερης έχει να κάνει με την σταδιακή ανάπτυξη σταθερών συνεργατικών σχέσεων στο εσωτερικό του τοπικού συστήματος, γεγονός το οποίο αφενός επιτρέπει σε ένα μεγάλο μέρος των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων να εξασφαλίζουν την παραγωγική τους λειτουργία μέσα από υπεργολαβικές συνεργασίες κυρίως με τις μεγάλες αλλά και με τις μεσαίες μονάδες και αφετέρου, εξ αιτίας αυτών των συνεργασιών να προσαρμόζονται προς τις απαιτή-

σεις (ποιοτικές, κοστολογικές, τεχνολογικές, καινοτομικές κλπ) των αναθετών τους και άρα προς τους όρους ανταγωνισμού της νέας οικονομίας, καθιστάμενες περισσότερο ανθεκτικές. Δηλαδή, οι εθνικές πολιτικές κινήτρων γίνονται αποτελεσματικές σε περιόδους κρίσης αποβιομηχάνισης, μόνον όταν απευθύνονται σε παραγωγικά συστήματα, που διαθέτουν εξ αρχής έναν δυναμικό παραγωγικό πυρήνα, ο οποίος αξιοποιώντας τα δεδομένα προχωράει σε μεταβολές, που τον οδηγούν σε αναγκαίες προσαρμογές. Το πρόσθετο στοιχείο, το οποίο ενισχύει την άποψη του ισχυρού παραγωγικού πυρήνα έχει να κάνει με την διάρκεια της κρίσης και την κατάληξή της. Πιο συγκεκριμένα, η καμπή που παρουσίασε το τοπικό παραγωγικό σύστημα είχε διάρκεια δέκα περίπου ετών για να επανέλθει σε ρυθμούς ανάκαμψης. Η έλλειψη ενός σοβαρού παραγωγικού πυρήνα θα μπορούσε είτε να παρατείνει την διάρκεια του φαινομένου της αποβιομηχάνισης, διευρύνοντας συνεχώς τις απώλειες σε μονάδες, είτε ακόμη και να την μειώσει αποφασιστικά με την ταχεία και ομαδική απώλεια μεγάλων τμημάτων του τοπικού παραγωγικού ιστού. Αντ' αυτού, την κρίση ακολούθησε η ανάκαμψη του τοπικού συστήματος, συνοδευόμενη από χαρακτηριστικά αναδιάρθρωσης και προσαρμογής.

Τέλος, το σύστημα, μετά τις σημαντικές μεταβολές, που υφίσταται η φυσιογνωμία του παραγωγικού του κορμού αποκτά σοβαρές ευελιξίες, οι οποίες, ωστόσο, αφήνουν ανεπηρέαστο τον παράγοντα 'εργασία'. Ενώ, δηλαδή, σε ευρέα τμήματα της επιχειρησιακής λειτουργίας παρατηρούνται αναδιρθρώσεις, που ενισχύουν σοβαρά την ευελιξία του τοπικού συστήματος (είτε αυτή προέρχεται από διαφοροποιήσεις στις διαρθρωτικές μεταβλητές- εσωτερικές αναδιρθρώσεις στην παραγωγική διαδικασία, εφαρμογή συστημάτων διοίκησης διασφάλισης της ποιότητας κλπ, είτε στις μεταβλητές επιχειρηματικής συμπεριφοράς - ενίσχυση των υπεργολαβικών σχέσεων, των σχέσεων συνεργασίας κλπ) εν τούτοις η οργάνωση της εργασίας, στον βαθμό που αφορά διαφοροποίηση του κλασικού μοντέλου ελά-

χιστα έχει προχωρήσει. Δηλαδή, την ίδια στιγμή που έχουμε εισροή στοιχείων ευελιξίας, ταυτόχρονα εξακολουθούν να διατηρούνται, στον κρίσιμο παράγοντα της εργασίας, παραδοσιακά στοιχεία, γεγονός που δεν φαίνεται να αναιρεί αλλά οπωσδήποτε επηρεάζει την προσπάθεια εξόδου από την κρίση και την πορεία προς την ανάκαμψη του τοπικού παραγωγικού συστήματος. Η διερεύνηση των τρόπων συμβίωσης νέων και παραδοσιακών στοιχείων ανοίγει ένα νέο και ιδιαίτερα ενδιαφέρον φάσμα ερευνητικών ερωτημάτων, για το αν τα στοιχεία του φορντιστικού μοντέλου μπορούν να συνυπάρχουν με στοιχεία ευελιξίας μέσα στο ίδιο παραγωγικό σύστημα, προσφέροντας θετικά αποτελέσματα.

Μία εκτίμηση, για τις μελλοντικές τάσεις, που θα υπάρξουν στην προσεχή 10ετία, στο παραγωγικό σύστημα του Νομού Μαγνησίας, είναι προφανές ότι δεν μπορεί να περιβάλλεται από την ασφάλεια της τεκμηρίωσης, που διασφαλίζει μία επιτόπια έρευνα. Ωστόσο, θα μπορούσε να υποστηριχτεί, ότι, οι επιχειρήσεις, έχοντας προχωρήσει σε αναδιρθρώσεις: α.) θα συνεχίσουν να ενισχύουν την ανταγωνιστικότητά τους και θα παράγουν ανταγωνιστικά προϊόντα, με αποτέλεσμα να έχουν την δυνατότητα να δηλώνουν παρούσες στις αγορές, εθνική και διεθνείς, β) αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα να βελτιώνονται τόσο οι πωλήσεις τους όσο και η προστιθέμενη αξία των προϊόντων τους, γ) η διαρκής προσπάθεια εκσυγχρονισμού θα αποδυναμώνει συνεχώς και περισσότερο τον παράγοντα της ανεidίκευτης εργασίας στην παραγωγική διαδικασία και θα αυξάνει εκείνον της εξειδικευμένης, γεγονός που σημαίνει ότι ο δείκτης της ανεργίας είναι ενδεχόμενο, έστω και οριακά, να αυξηθεί γ) με δεδομένο ότι οι τάσεις εκσυγχρονισμού επηρεάζονται θετικά από το ισχύον καθεστώς κινήτρων, η προοπτική των ενισχύσεων του Γ' ΚΠΣ θα δώσει πρόσθετη ώθηση σ' αυτή την διαδικασία και θα αυξήσει την επενδυτική δαπάνη, δ) τέλος, εξ αιτίας του γεγονότος ότι η συντριπτική πλειοψηφία των μονάδων του τοπικού παραγωγικού συστήματος παράγει προϊόντα μέσης και υψηλής προστιθέμε-

νης αξίας (το ανταγωνιστικό τους πλεονέκτημα στηρίζεται στην αξία του προϊόντος και όχι στο χαμηλό κόστος εργασίας) δεν προβλέπεται μετανάστευση παραγωγικών εγκαταστάσεων προς χώρες (κυρίως Βαλκανικές) χαμηλού εργατικού κόστους. Εν μέρει αυτές οι εκτιμήσεις μπορούν να υποστηριχθούν και από ορισμένα στοιχεία τα οποία βρίσκονται προς αυτή την κατεύθυνση. Ειδικότερα, με βάση τα στοιχεία της εξέλιξης των Νομών της χώρας (ΕΠΙΛΟΓΗ¹ 2002), προκύπτει ότι η μεταποίηση του Νομού Μαγνησίας από 2,95% που ήταν το 1995, στο σύνολο της χώρας, το 1998 έχει αυξηθεί στο 3,26%, η προστιθέμενη αξία των επιχειρήσεων του Νομού, που απασχολούν από 10 άτομα και πάνω, από 58,3 δις δραχ. το 1994 έχει αυξηθεί στα 98,1 δις το 1998, ενώ οι πωλήσεις τους από 173,0 δις δραχ. που ήταν το 1996, έχουν αυξηθεί σε 205,5 δις το 1998.

Πάντως, όλες αυτές οι εκτιμήσεις έχουν σημαντική εξάρτηση και από εξω-επιχειρησιακούς παράγοντες, όπως η σταθερότητα του διεθνούς περιβάλλοντος, η δημοσιονομική σταθερότητα της χώρας και γενικότερα η ανταγωνιστικότητα της συνολικής οικονομίας.

Σημειώσεις

¹ Είναι χαρακτηριστικό ότι το δείγμα του 1995 πραγματοποιεί ετήσιο κύκλο εργασιών ύψους 199,8 δις δραχ. Για το ίδιο έτος, με βάση τα στοιχεία δηλώσεων του ΦΠΑ του συνόλου των μεταποιητικών επιχειρήσεων του Νομού, ο συνολικός κύκλος εργασιών ανέρχεται στα 102,1 δις δραχ. (ΕΠΙΛΟΓΗ 2000). Η αναντιστοιχία αυτή προκύπτει από το ότι ορισμένες από τις επιχειρήσεις του δείγματος επειδή έχουν την έδρα τους εκτός Νομού Μαγνησίας δεν υποβάλλουν δηλώσεις ΦΠΑ στις τοπικές υπηρεσίες του Υπουργείου Οικονομικών αλλά στις υπηρεσίες τις έδρας τους (Αττική) (Παπαδούλης 2000).

² Μετά την εφαρμογή από 1.4.2001 του Νόμου 2874/2000 περί προώθησης της απασχόλησης, που διαμορφώνει ένα νέο καθεστώς για τις υπερωρίες και την υπερεργασία, οι μορφές αυτές πρόσθετης απασχόλησης έχουν διαφοροποιηθεί σημαντικά. Ωστόσο, στην παρούσα φάση η εξέταση των μορφών αυτών πρόσθετης απασχόλησης έχει σχέση με τον τρόπο οργάνωσης της εργασίας περισσότερο και

λιγότερο με την νομιμότητα αυτού του τρόπου οργάνωσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ABERNATHY, W., CLARK, K., KANTROW, A. (1983), 'Industrial Renaissance: Producing a Competitive Future for America', New York, publ. 'Basic Books', Elsevier

AMIN, A. and ROBINS, K. (1990), 'The reemergence of regional economies? The mythical geography of flexible accumulation', *Environment and Planning D*, 8, pp 7-34

ATKINSON, J. (1985), 'Flexibility: Planning for an Uncertain Future', *Manpower Policy and Practice* 1.

ATKINSON, J. and GEROGORY, D. (1986), 'A Flexible Future: Britain's Dual Labour

Force', *Marxism Today* 30/4.

BEST, M. (1986), 'Strategic Planning and Industrial Policy', publ. in *Local Economy*, no 1

BEST, M. (1990), 'The New Competition', Cambridge: Polity Press

CASTELLS M. (1984), 'The informational city: information technology, economic restructuring and the urban-regional process'. Oxford: Basil Blackwell

COOKE P.N. (1992a), 'Computing and communications in the U.K. and France: innovation, regulation and spatial dynamics – an introduction'. In Cooke P, Moulart F., Swyngedouw E., Weinstein, O. and Wells P., editors, *Towards global localization: the computing and telecommunications in Britain and France*. London: UCL Press, 1-18

COHEN, S. and ZYSMAN, J. (1987) 'Manufacturing Matters: the myth of post-industrial economy', New York, publ. 'Basic Books'.

DUNFORD, M. (1988), 'Capital, the State and Regional Development', Pion, London.

ΕΠΙΛΟΓΗ', (2000), 'Οι Νομοί της Ελλάδος – Η οικονομική και κοινωνική φυσιογνωμία των 52 Νομών και 13 Περιφερειών'. Ειδική έκδοση, Αθήνα.

ΕΠΙΛΟΓΗ', (2002), 'Οι Νομοί της Ελλάδος – Η οικονομική και κοινωνική φυσιογνωμία των 52 Νομών και 13 Περιφερειών'. Ειδική έκδοση, Αθήνα.

FREEMAN, C., PEREZ, C. (1986), 'The Diffusion of Technical Innovations and Changes of Techno-Economic Paradigm', Paper prepared for the Venice Conference, March.

HARVEY, D. (1987), 'Flexible Accumulation through Urbanization: Reflections on Post-Modernism in the American City', paper presented to a Symposium at the Yale School of Architecture on Developing the American City - Society and architecture in the Regional City, 6-7- February.

HARVEY D., (1989), 'The condition of post-modernity: an inquiry into the origins of cultural change'. Oxford: Basil Blackwell

HARVEY D., and SCOTT A., (1989), 'The practice of human geography: theory and empirical specificity in the transition from Fordism to flexible accumulation. In Macmillan, B., editor, Remodelling geography. Oxford: Basil Blackell, 217-29.

ΘΕΟΧΑΡΑΚΗΣ Ν., (1998), 'Ακαμψίες στην Αγορά Εργασίας', Συνάντηση Εργασίας του Τμήματος Ανθρώπινου Δυναμικού (ΤΑΔ), IOBE, 30.3.1998, Αθήνα. *

JANSSEN, B. and HOOGSTRATEN, P. van (1987), 'New Infrastructure Requirements for Regional Development' paper presented at the international conference 'Regional Policy at the Crossroads', April.

JESSOP B., (1992a), 'Fordism and Post-Fordism: a critical reformulation' In Storper M and Scott A.J., editors, Pathways to industrialization and regional development. London: Routledge, 46-69

ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ Γ., (1998), 'Ανταγωνιστικότητα: Θεωρητικές αναζητήσεις & Στρατηγικές απαντήσεις' – Εργασία στο βιβλίο 'Διεθνής Ανταγωνιστικότητα και Βιομηχανική Στρατηγική', επιμέλεια: Πιτέ-

λης Χρ. – Αντωνάκης Νικ., εκδόσεις Τυπωθήτω, Αθήνα

ΚΑΥΚΑΛΑΣ Γ., ΦΟΥΤΑΚΗΣ Δ. (1998), 'Καινοτομία και μεταφορά τεχνολογίας στα παραγωγικά συστήματα των ελληνικών περιφερειών'- Εργασία στην έκδοση 'Καινοτομία', υπεύθυνη έκδοσης Έλενα Σεφερτζή, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1998.

ΛΑΜΠΡΙΑΝΙΔΗΣ Λ. (1992), 'Η Γεωγραφική Διάσταση των Υπεργολαβικών Σχέσεων Παραγωγής στην Βιομηχανία', εκδοτικός οίκος 'Παρατηρητής' ΑΕ, Θεσσαλονίκη.

LEBORGNE, D. & LIPIETZ, A. (1987), 'New Technologies, New Modes of Regulation: Some Spatial Implications', paper presented in Seminar, Changing Labour Processes and New Forms of Urbanisation. Samos, Greece, August.

LIPIETZ, A., (1987), 'Mirages and Miracles: The crisis of global fordism', London, Verso

ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ ΑΝΤ., (1991), 'Ευέλικτη Εξειδίκευση. Κρίση και αναδιάρθρωση στη μικρή βιομηχανία', Αθήνα, Gutenberg, 1991.

ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ ΑΝΤ., (1992), 'Η πρόκληση της ανάπτυξης σε μικρή κλίμακα: Οικονομική ευελιξία και κοινωνικές δυσκαμψίες', Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήσης ΕΠΕ

ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ ΑΝΤ., & ΜΟΥΡΙΚΗ ΑΛ., (1996), 'Η αθόρυβη επανάσταση – Νέες μορφές οργάνωσης της παραγωγής και της εργασίας'. Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.

MURRAY, R. (1987), 'Flexible Specialisation in the Third Italy', in Capital and Class, no. 33, Winter.

ΠΑΠΑΔΟΥΛΗΣ ΑΠ., (1997), 'Το παραγωγικό υπόδειγμα της ευέλικτης εξειδίκευσης στο νέο διεθνές οικονομικό περιβάλλον – Μία βιβλιογραφική επισκόπηση'. Σειρά ερευνητικών εργασιών. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τμήμα Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης (97-03). Βόλος

ΠΑΠΑΔΟΥΛΗΣ ΑΠ., (2000), 'Βιομηχανικά Συμπλέγματα σε κρίση – Η περίπτωση του Βόλου' (διδασκαρική εργασία). Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας – Τμήμα Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης.

Βόλος

PEREZ, C. (1985), 'Microelectronics, Long Waves and World Structural Change: New Perspectives for Developing Countries', *World Development*, vol. 13, no. 3.

PETRAKOS G., (1996), 'Small Enterprise Development and Regional Policy: Comparative analysis and implication for Eastern and Central European Countries', *Eastern European Economics*, Vol. 34, No 2, pp. 31-64.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Γ. (1995), 'Αναπτυξιακή Μελέτη Νομού Μαγνησίας'. ΟΑΕΔ - Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος

PIORE, M. and SABEL, C., (1984), 'The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity', publ. Basic Books.

ΠΙΤΕΛΗΣ ΧΡ., (1997), 'Ανταγωνιστικότητα της Ελληνικής Βιομηχανίας και Βιομηχανική Στρατηγική στην Ελλάδα -Το μέλλον της Ελληνικής Βιομηχανίας', Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Βιομηχανίας 1994-99, Υπουργείο Ανάπτυξης, Αθήνα.

SABEL, C., (1989), 'Flexible Specialisation and the reemergence of regional economies', in P. Hirst and J. Zeitlin (eds) *Reversing industrial Decline?*, Oxford, Berg.

SCOTT, A., (1988a), 'New Industrial spaces' London, Pion

STORPER M. & SCOTT, A. (1988), 'The geographical foundations and social regulation of flexible production companies', in J. Wolch and M. Dear (Eds) *Territory and Social reproduction*, London, Unwin and Hyman.

STORPER M. & SCOTT, A. (1989), 'The geographical foundations and social regulation of flexible production complexes', in Welch J and Dear M. editors, *The power of geography*. Boston, MA: Unwin and Hyman 21-40

STORPER M., & WALKER R., (1989), 'The capitalist imperative: territory, technology and industrial growth'. Oxford: Basil Blackwell

STORPER M., & SCOTT A., (1992), 'Industrialization and

regional development'. In Storper and Scott, editors, *Pathways to industrialization and regional development* London: Routledge, 46-69

YEUNG H.W. (1994), 'Critical review of geographical perspectives on business organizations and the organization of production: towards a network approach', *Progress in Human Geography* pp.460-490.

ZEITLIN, J. (1987a), 'The Third Italy: Inter-Firm Co-operation and Technological Innovation', paper presented in the south East Economic Development Strategy (SEEDS), Brighton, March